

# Normların Oluşumu ve Gelişimi\*

Hans Haferkamp

Çeviren: Korkut Kanadoğlu

## 1- Amaç

Çalışmanın amacı, sosyal normların niçin ve nasıl oluştuğuna dair bir genel açıklama modelinin gelişimi sorusunun yanıtlanmasıdır. Genel olarak bu model, örneğin rasyonel davranışın belirli taleplerinin ya da daima küçük gruplarda tespit edilen kurallaşmanın açıklanması gibi geçmişten "büyük" norm oluşumları değildir, aksine gelecekteki norm oluşumları, mümkün olduğunca çeşitli örnekler verebilmek için daha kullanışlıdır; çevre koruması için kural koyuculuğun gerçekleşmesi, cinslerarası ilişkilerin yeni kurallar oluşturmaya ya da siyaseti düzenleyen yeni şekillerin oluşumu gibi. İki yeni süreç, geçmişteki başarılı davranışın kurallaşması olarak norm oluşumu ve sosyal benzerliklerin norm yaratması, özellikle kolay açıklanır görünür. Bu süreçler burada kısaca ele alınacak ve bir tam model içinde düzenlenecektir. Sosyal eşitsizlikten norm oluşması ve gelecekte beklenen davranış biçimlenmesine özel ilgi gösterilmiştir.

\* Çeviren metin; Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP), 1981 LXVII/4, Wiesbaden, s. 217-231'de yayımlanmıştır.

## 2- Davranış Teorisi Öğretisi ve Alternatif Açıklamalar

Karşılıklı eylem ve davranış teorileriyle ilgili sonuç soruya şimdiye dek verilmiş yanıtlar şöyledir: Normlar, başarılı davranışların sonradan kurullaşmasıyla (Berger/Luckman 1969) ya da geleneksel durum tanımlamalarının yeniden yorumlanmasıyla oluşurlar. (Cicourel 1973, s. 170)

Bu yanıtlar tatmin etmeyebilir. Bir toplumda yeni bir normlar sistemi oluşurken, bir kez normların açıklanan temel değişimi bu şekilde değildir. Yanıtlar, normların niçin sıklıkla dıştan, baskı olarak kavrandığının pek az anlaşıldığı için tatmin edici değildir. Ayrıca bu tecrübe, toplumun bir kısmını diğerlerinden daha kuvvetli yapacaktır. Dolayısıyla norm oluşum sürecinin ve bu sürecin dayanaklarının hangi özelliklere sahip olduğunun göz önüne alınması ve araştırılması gereklidir. Şimdiye kadar, norm oluşumunun açıklanmasına ilişkin yorumlarda insanın karşılıklı roller üstlenmesi ve yeteneği özellikle dikkate alınırken, tek taraflı gerçekleşen süreçler, hele güç ve egemenlik boyutundaki sosyal eşitsizliklere daha az itibar edilmektedir.

Bu başlangıç, son on yılın sosyolojik

tartışmalarında, *Parsons*, *Luhmann*, *Habermas* ve diğerlerinin çok dikkat çeken diğer modellerinden ayrılmaktadır (karş. *Haferkamp* 1980a, 1980b). *Vanberg* (1978) ve *Lindenberg*'in (1979) yarar teorisi; *Münch*'ün (1979, 1980) sistem teorisi açıklamalarında ileri sürdüğü gibi aynı konudaki diğer güncel tekliflerden de farklıdır.

Yarar teorisinin belirlemeleri, bir tespitle yetinir görünmektedir: Normlar da ima, ne denli bireysel olursa o kadar çok yarar sağlayan, fakat sonuçta yararın gerçekleşmesinin herkes için mümkün olmadığı davranış alternatifini izlemektense, bir norma uymanın grubun tüm aktörleri için daha yararlı olduğu konusundaki uzlaşmayla doğar. Yarar teorisyenleri, bu teze "hapsolunan çıkmaz" durumunun analiziyle ulaşmaktadırlar. Bu açmazda davranış sahipleri, diğerleri gibi özellikle kendi kişisel ilgilerine yöneldiklerini bilmezler ve herkese tek tek daha az yararlar getiren, bununla beraber kimsenin tamamen avcunu yalamadığı alternatiflere girildiğinde, sonunda her şey daha kötü olmaktadır. Daha sonra, bu durumda davranışın kurallaşması herkes için en iyi sonuç olduğu sonucuna varılmaktadır. Belirli ödemeye karşılık norma uygunluğu kontrol eden bir "siyasi görevli" (yarar teorisi terminolojisinde: yarar için kolektif mal üreten kimse (*Lindenberg* s. 17) bulunduğu norm oluşmuştur.

Bu açıklama sık olarak gerçekleştirilen en az üç şartla gerçekleşir. Böylece bu model sadece çok az, norm oluşum sürecinden söz eder ve sınırlanmış yararlar-  
dan oluşur. Bu şartlar şunlardır:

1. Tüm aktörler eşit güçtedirler. Kimse, başkası tarafından belirli hareketlere yönlendirilemez. Herkes, diğerinin norm istemine engel olabilir. Herkes, diğerine

normun ve siyasi görevlilerin aktivitelerinin onaylanmasında eşit ölçüde emredebilir.

2. Kurallaşan davranış yapabilmek olanağı tüm aktörler için eşit ölçüde mevcuttur. Sonradan, yalnızca herkesin onay beklenabilir.

3. Siyasi görevlinin normun maddi içeriği ile hiçbir ilgisi yoktur. Kendi tercihi ettiği normun yerine getirilmesine çalışmaz.

Çok sayıda norm oluşumunun "hapsolunan açmaz" ile açıklanamayacağı kabul edilmektedir.

Norm oluşumunun yarar teorisiyle açıklanmasının eleştirildiği, *Münch*'ün (1980, 1979) yeni sistem teorisi analizinin açıklama modeli de benzer problemler gösterir. *Münch*, *Parsons*'un açıklama sorunundaki temel çözümleri benimsemiştir. Herkes, kendi kendisine fiilen oluşan sosyal düzenin nasıl mümkün olduğunu soruyor. *Parsons*, aktörlerin bir bölümünde bencil amaç-araç- davranış ve diğer bölümünde, yaşamın sürmesindeki mutlak isteklerin "kutsal" düzenini dikkate almaktadır. Burada aktörlerin meşru amaçları uygun araçla izlediği belirli kurallara bağlı davranışların ilişkisi anlamındaki somut sosyal düzen, amaca yönelik davranışın ve kategorik yükümlülükler alt sisteminin karşılıklı nüfuzu temelinde gelişir. (*Münch* 1979, s. 400)

*Münch*, dört davranış alanı ve bunların içinde gerçekleşen davranış yapıları belirlenmekte ve norm oluşumunun yapının karşılıklı nüfuzundan doğduğunu görmektedir. (1980, s. 30)

Sistem teorisinin açıklama modeli esas itibarıyla davranışın öznesi düzeninde odaklanmaktadır. Yapıların nasıl gerçekleştiği sorusunun bir yanıtı bulunmamaktadır. Davranış alanları bu model-

de kendi kendini üreten bir etkiye sahiptir. Geri plandaki nedeni, Münch, sonuçta varsayılan eşit güçlerin yapıya etkileri olarak açıklamaktadır. Karşılıklı nüfuzun sonuçları etkilerin dağılımı şeklinde doğar. Bu normun oluşum sürecinde, davranış öznesinin niteliği ve onun yorumu, özellikle eşitsizlik ve güç ilişkileri boyutunda anlamsız, yani etkisiz olduğu anlamına gelir. Sosyal normların belirtilen niteliklerine dayanan bu varsayımlar, böyle bir teorinin çok sınırlı açıklama gücünden söz etmek gibi görünüyör.

### 3- Norm Tanımı ve Norm Çeşitleri

Normlar, belirli aktör grupları ya da tüm aktörler anlamında davranış öznesinin, belirli bir durumda hangi davranış biçiminin emredildiğini ya da yasaklandığını birlikte tanımlamasıdır. Çoğu normlar yazıya dökülmüşken diğerleri yalnız sözlü olarak kullanılır. Normlar, bilinçli olarak, davranış biçimlendirilirken dikkate alınır. Öncelikle bu, normu gösteren davranışın, aktör tarafından başka şekilde de davranabilecek durumlarda yerine getirilen davranış anlamına gelir. Norma uygun davranışın daima bilinçli ayrılma seçeneği vardır.

Norma uygun davranış, dış şartlara; doğadan kaynaklanan veya diğer aktörlerin planlı olarak davranışı yerine getirmesiyle gerçekleşen duruma uymak değildir. Bu durumlarda, aktörün işbirliğinden, davranış biçimlenmesine katkısından, davranış yerine getirilirken vazgeçilir.

Çocukların sosyalizasyonu perspektif ya da daha sonraki öğrenimlerinde bu eğilim, örnek, direktif, pozitif ve negatif yapıtımlarla davranışın norma uygun yü-

rütülmesine neden olur. Bu önlemler de, davranışın diğerleriyle yerine getirilmesinden kaçınır. Tamamlanan davranıştaki aykırıklarda sıklıkla bu diğerleri bulunur. Bununla beraber *Durkheim*'ın (1965, s. 108) daha önce gösterdiği gibi, bunlar geri plandaki neden olarak, zamanın akışıyla ortaya çıkabilir. Bunlar "iç eğilimleri" normu gerçekleştiren davranışa dönüşümler.

Problem, norm ve davranış arasındaki ilişkidir. Normla ilgili olanın iradesi, kurallama yoluyla aktörleri gelecekte belirli davranış biçimlerine yöneltmektedir ve bu niyet sıkça normların aktörlerin çoğunluğu tarafından somut davranışlarda kullanılması ve normlara itaat etmenin pozitif ödüllendirilmesi fikriyle temsil edilir. Ayrık hallerde aykırılık olduğunda negatif yapıtıma uğratılır. (Karş. *König* 1972, s. 735) Burada temsil edilen pozisyon, varsayımların gerçekte sadece sözde normlar anlamındaki hükümler olarak ortaya çıkmasından —eşzamanlı, somut olarak gerçekleşen davranışlar hariç— ileri gelir. (Karş. *Zimmermann*, 1978, s. 86) Durumlar, öncelikle davranış öznelere tarafından yorumlanır. Bu demektir ki, elemanlar idrak edilir, tanımlanır ve bir bağlantı kurular ve böylece doğru davranışın planını çizen durumun tanımlanması ortaya çıkar. Normlar, öncelikle durumun sadece bir elemanıdır. Bunun yanında, yorumlanacak mevcut aktörler, madde çevre, bilgi ve diğerleri vardır. Aktörler, bu yorumlama sürecini, bilgi varlığının kullanılmasıyla ve durumun bir bölüm elemanı için roller üstlenmesiyle gerçekleştirir. Ayrıca, bu elemanların çoğunluğunun dikkate alınması ve her zaman kesin norm ifadesi yerine durumun verili özelliklerinin hesaba katılmasıyla oluşur. Bu, sembolik karşılıklı eylemin merkez te-

zidir. (Karş. *Cicourel*). Bu, aktörlerin normlardan genel hatlarıyla bilgilendiği ve pozitif ve negatif yapıtımların diğer aktörlerce, norma uygunluk yorumundan önde geldiği anlamına gelir. Bilgilenme ve yorumlama süreci, normların, sadece davranışın sınırını belirlemesini sağlar.

Bir sonuç da, sosyal normun davranıştaki öneminin abartılmaması gereğidir. Başka davranış neden ve güdülere de vardır: Örneğin, ihtiyaçlar, alışkanlıklar, belirli çevrelere uyulması gibi. Kim davranışları etkilemek isterse diğer etkileme araçlarını da kurabilir.

Normun meydana gelişine ilgili bir teori, genel olarak tüm içeriği özgülleştirilmeksizin norm oluşumu ile temalaştırılabilir. Diğer yandan dikkat edilmelidir ki, normlar belirli davranış alanlarına aittir ve bu normlar ek koşulların sağlanmasıyla açıklanır.

Birçok norm çeşidi vardır. Ahlaki yasaklar ve dini hükümler, hukuk ve teamül kurallarından oluşurlar. Normların ve norm içeriklerinin gelişiminin araştırılmasında başlangıçta tek bir norm çeşidini ele almamak amaca uygundur. Zira davranışın yönü farklı toplumlarda, farklı norm çeşitleriyle gerçekleşebilir. Endüstri toplumlarının kanunlarında ne yazık ki, tarım toplumlarındaki geleneksel düzenin içeriğidir.

İlk önce sadece kanunları incelemek, mümkün olan açıklamaların yürürlük alanını çok sıkı daraltmak ve önemli bir araştırma konusunu göz ardı etmek anlamındadır. Bu yüzden, norm araştırmasında kanunların paradigmatik niteliğindeki şüphe daima ifade edilir. Yüzeysel bir başla; normların özellikleri doğru olarak öğrenilemez.

Kanunların ve kanun koymanın sınırlandırılmasıyla, araştırma pratiği oluşacaktır.

Bunun nedenleri şunlardır:

1. Yasamanın açıklamaları belirli özel sosyolojilerde özellikle geniş incelenmiştir; kriminal sosyolojide ceza hukuku normlarının oluşumu ve gelişimiyle siyaset sosyolojisindeki derneklerin yasama etkilerindeki gibi.

2. Deneyisel çalışma, kanunların zahmetsizce sınırlandırılmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Meşruluk problemleri, kuralın içinden doğmaz.

### 4- Davranış Alanları ve Norm Oluşum Süreci

Normatif kurallara bağlanmış çeşitli davranış alanları vardır: iş ve yaşam araçlarının üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesi (ekonomik), iç ve dış saldırılara karşı koruma ve karşı koyma (siyasal), muduluk ve kaderin disiplin altına alınmış ilişkisi (duygusal) ve gelecek nesillerin üremesi, eğitimi ve yetiştirilmesi (sosyalleşme).

İnsanlar davranışta bulunmak zorundadır. Pasif bir bekleyiş onlar için mümkün değildir. Yaşamı güvenceye alan davranış, yapılan bir iştir ve davranışın sonucu ile eksikliği durumlarını bir araya getirir. Davranışın sonucu, belirli maddi bir sonuçtur. *Marks*, *Weber* ya da *Gehlen*'in benzer içerikteki açık tezlerine yollama yapılabilir. Bu tespit sonucunda başka şey söylenemez.

Davranış sonuçlarının, yararlar oluşturduğunun tespiti totolojidir ve değersizdir. Örneğin; tüm aktörler, tüm açık yarar düşüncelerini dikkate almaz ve belirli şekilde davranarak yaşamının sona ermesine yol açarsa, bu davranışın; bulunan durumda doğru olabilmesi, gerçek, önemli bir değer gerçekleştirilmesi olduğuna inananlar için yarar sağladığı

şeklinde nitelendirilmesi anlaşılır bir kazanım olarak ileri sürülemez. Çünkü doğru davranış, değerler gerçekleşmesi anlamında sübjektif inançla yürütülürse, bu inanış aktörü rahatlatıyor ya da benzer şekilde etkiliyorsa, aktör için yararlı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Davranışın öznesinin, davranışın sonuçlanmasını istediğini söylediğimizde ortaya çıkan ilginç ve önemli soru şudur: Hangi varsayımlar altında, belirli hal ve şartlarda davranış sonuçlanır? Örneğin; ne zaman geleneklere uyulması, şehadete değin inanca itaat, ne zaman doğru-dan psikolojik baskıya uyulması söz konudur? Aktörler de davranışın gerekliliğinin bilincindedirler. Aktör iradeye sahiptir, davranış planını geliştirir ve davranışı yerine getirmesinin sonuçlarını göz önünde bulundurur.

Davranışın sonuçları, istek ve etkinin paradoksunda olduğu gibi çoğunlukla iradeyle uymazlar. Saf etki ve yanıtlanmış gerçek iradeye dayanan sonuç yerine, çoğunlukla tüm bunlardan farklı bir davranış sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sadece maddi davranış sonucuna değil, aksine gerçekleşen davranış tamamen aşan etki ve sonuçlara da yol açar. Böylece, belirli bir aktör, gerçekleştirdiği davranış somut davranış sonuçlarına göre değil, bireysel alışkanlıkların ve tekniğin planlanmamış oluşumuna göre de yerine getirmektedir.

Çoğu davranışlar tek başına yerine getirilemez. Birlikte davranış başarı için şarttır. Aktör, kolayca gerçekleştiremeyeceği durumlarda, diğer davranışta bulunanlarla belirli şekilde uzlaşmak zorundadır. Bu durumlarda planlanmayan sonuçlar da doğar. Söz konusu durum, objektif sonuç boyutu ve eşgüdümli davranışın sosyal boyutu için geçerlidir. Böylece normların oluşumu sağlanır.

Birlikte davrananlar, kendi özel eylemini ve herhangi bir diğerinin eylemini kendi dış dünyasının sürmesi olarak algırlar. Algılamalar sorumludurlar, çünkü özel eylemler ya da davranışa katılmanın gerisindeki unsur olarak kendiliğinden gerçekleştirilen süreçlerin bir izi kalmaz. Ancak, bu algılamalar ne kadar çok tekrarlanırsa, o kadar güçlü iz bırakırlar. Birlikte gerçekleştirilen davranışa katılan özneler, davranışın motorundan, bu süreçte oluşan, tanınan manevi şekilleri istemeden ayrılırlar. Ve birlikte davranışın zihinsel temsili sağlanır.

Bu temsil, davranış sürecinden daha uzun sürer. Temsil; davranışlar uzun süre devam ettiğinde oluşur ya da tekrar edilebilir. Süreklilik gösterir. (Karş. *Classens* 1968, s. 53) Temsiller genelleştirilmiştir. Bunlar tek tek davranış bölümlerine özgülenir ve diğerinin bitimine eklenir. Genel olarak belirli davranışları temsil edebilme yeteneği, uzun bir süreçte davranışta bulunan özneleri oluşturmaktadır. Geçmişte geliştirilen düşüncelere uyan yeni durumlar oluşursa, belirli davranışın yapılması, tecrübeden doğan bu duruma bağlıdır. Aktörler, ayrılma, temsil ve genelleşme süreçlerinin diğer tüm katlanlarda da olduğunu varsayarlarsa, önce düşünürler ve daha sonra karşılıklı olarak belirli davranışların, belirli durumlara bağlanmasını ve gerçekleştirilen davranışların şekillenmesi ve yapılanmasının bu düşünceye uygun olmasını beklerler. Aktörler, biri ya da diğerinin katıldığı davranışların onaylanan düşüncelerle şekillenmeye başlayınca ya değin bakarlar. Sonra, diğer her aktör, hangi davranış şekline uyacağını ve ondan ne bekleneneğini bilir. Belirli durumlardaki düşünceler, katılan aktörler için neyi yapabildikleri ya da yapamadıkları değil, belirli şekil-

de bir şeyler yapmaya zorunlu olduklarıdır. Bu hak onlara yeterli olursa, kendi kendilerine karar veremezler. Bu talepler aktörler için, özel düşüncelerin dışında söz konusudur. *Durkheim*, istenen düşüncelerin bu karakterini yüzeysel bir tanımlamayla tam olarak kavramıştır.

Beklentiler gerçekleşir ve aktörler belirli durumlarda belirli düşünceleri kabul eder ve bunlara uygun davranma yükümlülüklerini yerine getirirlerse, böylece düşünceler tavsiye edilmiş olur. Bu tavsiyeye göre özel davranışlar şekillenir ve davranışın çıkış noktası diğer aktörlerce yorumlanır, kararlaştırılır ve pozitif veya negatif tepkilerle devam ettirilir. Şekillenme ve yapılanma, yorumlama ve kararlaştırma, norm ve davranışlardaki "belirsiz bağ" yürütenlerdir.

Hafızada kalma tekrara bağlıdır. Davranışlar tekrarlandığında eksik durum ve davranışın gerçekleşmesi anlamında bir köprü kurulmuş olur. Kurallama, temsil ile hafızada kalmaya bağlıdır, bu normların varolmanın güvenceye alınması sürecine bağlı olması anlamına da gelir. Başarılı bir davranış ilişkisinin elde edilmesi sosyal normları oluşturur.

Semboller, örneğin el-kol hareketleri ve özellikle dil, düşünceleri canlı tutabilir. Bunların yardımıyla, yeni düşünceler, daha yeni, daha doğru davranışları meydana getirebilecektir. Kurallama süreci tanımdıktan sonra, dil ile kurallamanın süreci kısıtlanabilir. İletişim süreçlerinde, düşünceleri, doğru birlikte davranışlarla somut davranışların önerileri tayin eder.

##### 5- Eşit ya da Eşit Olmayan, Yükümlülüğü Azaltan ya da Ağırlastıran Normların Şartları

Normlar, sürekli karar verme baskı-

dan kurtarma anlamında yükümlülüğü azaltırlar. (Karş. *Berger/Luckman*, 1969). Fakat bununla beraber azaltmanın ve de ağırlastırmanın tanımı tüketilemez. Normlar, basit ya da anlamsız, geliştirici ya da köreltici davranışları gerçekleştirebilir ve bu anlamda yükümlülük azaltır ya da artırır. Normlar, yükümlülüğün artırılmasını ve azaltılmasını eşit ya da eşit olmaksızın ayırabilirler. Normlar, tüm aktörlere aynı davranış emrederse, ayrı ayrı oluşan fiili yaşam durumunda, farklı davranışta bulunanlar için farklı sonuçları olabilir.

Aktörün onayı gerekli olduğunda, geçmişteki davranışlardan oluşan ya da gelecekteki davranışlarla oluşacak normlar yükümlülüğün azaltılmasını sağlar. Bu yüzden aktörlere koşul olarak eşit ağırlıkta güç verilmelidir. Katılanların büyük çoğunluğuyla davranış ilişkilerinde, davranış ilişkisi bölümlerinin devir yeteneği diğer bir şarttır. Bu durumda kural koymadan, ortaklaşa kabul edilen pratik ya da gelecekteki davranış üzerinde daha önce oluşan konsensüsün formüle edilmesi temelinde söz edilebilir. Bu norm oluşum süreci, bugün de davranış öznelerinin doğruluğuna inandıkları normları koymalarıyla gerçekleşebiliyor.

Yalnız bu oluşum sürecini araştıran ve başlangıçta sosyal eşitsizliklerle açıklama çabasına yer vermeyen çalışmalar sınırlı bir değere sahiptir, ki burada sadece eşitler arası norm oluşumu açıklanmakta ve sık sık buna uygun şartlar verilmektedir. Gerçi aynı şartlarla çalışmaya devam edildiğinde denebilir ki, bu açıklamalar olayların çok büyük çoğunluğu için toplumdaki bağımsız (eşitsizlik anlamında) çalışmalardır.

Yükümlülüğü azaltan ya da ağırlastıran normlar, aktörler arasında güç farkı

oluştığında ayrılmaktadır. Bunlar başarılı davranış için gerekli araçlar üzerindeki eşit olmayan karara dayanırlar. Araçlar üzerinde kim tasarrufta bulunuyorsa, güç onundur. Kim, başarılı hareket için diğerinin araçlarına muhtaçsa, boyunduruk altına alınmıştır.

### 6- Fonksiyon ve Zarar Görmeye Ehliyeti

Dört davranış alanında karşılaşılan ayırım ele alındığında, davranışın gerçekleştirilmesine yönelik tipik davranış araçları belirlenir. Bunlar;

İş ve yaşam araçları,  
maddi, özellikle askeri kuvvetler,  
silahlar,  
duygulanma, sağlam bilgi,  
eğitim ve kültür yeteneği ve tekniği

En azından toplumsal gelişmenin belirli aşamaları için şart koşulan askeri kuvvetlerin özel rolü burada kabul edilmiyor. Gücün kaynakları hiçbir zaman yalnızca doğrudan fiziki kuvvet ve onun cebri sonuçları değildir. (farklı; karşı. *Lenski* 1973)

Bu araçlar sosyal davranışlarda diğerinin yarar ya da zararına kullanılabilir. Tekrarlanan ödüllerle, katılan aktörler belirli davranış şekillenmelerine teşvik edilebilirse, kuralsız alanda gerçekleşen davranışlar, gelecekte ödüllendirilen davranışlar olarak görünürler. Diğer yandan belirli davranış şekillenmelerinden vazgeçmeyi sağlayan reddedilen ya da yoksun bırakılan davranışlar olabilecektir. Bunun dışında diğer aktörlere, değişim etkisinde, özellikle şimdiye değin kurallandırılmamış alanlardaki sözel birlikte davranışlarda, belirli önerilerle, pozitif tepkilerin ümit edilmesiyle, davranışın gerçekleşmesinden önce, davranışın şekil-

lenmesi ve yapılanması teşvik edilebilir. Bu araçların devredilmemesi ya da elinden alınması tehdidi diğer yönü oluşturur.

Bu süreç hükümlerle donatılmış alanlarda da norm değişiminde kullanılabilir. Aktörler, belirli durumlar karşısında şimdiye değin şart konulan düşüncelerin ile ri sürülmesi isteminin gerçekleşmediğini görünce, buna daha çok hazırdır.

Doğrudan zorlanan davranışın yapılmasının ya da güçsüz kesimlerin belirli davranışların yapılması için gerçekleşen hazırlığın kabulüne, fonksiyonlar ya da zarara uğrama temelinde, güç sahipleri sayesinde sosyal davranış alanlarında varılır.

Fonksiyonlar ya da karşı fonksiyonlarla oluşan değişim ilişkilerinde, değişim partnerlerinden birinin fonksiyonları kabul etmemesi ya da bununla diğerine zarar vermesi söz konusu değildir. Zarar görme tehlikesinin olduğu ve bir bölümün, diğerleri için zarardan vazgeçmesiyle bir şeylerin yapıldığı bir ilişki de söz konusu değildir. Tüm bunlar güç dengesinin gerçekleştiği ilişkilerdir. Burada, gerçekleşen fonksiyon ve zarar ilişkilerinin diğer tarafın karşılık vermediği ya da tek başına teklifte bulunmadığı, yani sadece fonksiyonun kabulü ya da zarardan vazgeçme teklifinin yapılabileceği zararlara cevap veremeyeceği durumların artması söz konusudur.

Fonksiyon ya da zarar görme ehliyeti daima doğru bulunan alanda fiilen verilmiş olmayı gerektirmez. Çoğunlukla işin elde edilmesi umudu ya da zarar korkusu, güce tabi kılınan, istenilen davranış şekillenmesine getirmek için yeterlidir.

İş görme (fonksiyon) iktidarının, zarar görme ehliyetine her zaman üstün olduğu görülmüştür. Norm talepleri, iş

devrinde daha kolay kabul edilir, daha isteyerek uyulur. Zarar görme özellikle arttığında, zarar göreni, birlikte davranışın temelini oluşturmaktan mahrum eder. Zarar gören, değişimi etkileyen partnerlerle daha az elde edilir. Zarar görenin, daha az aktörle birlikte davranma gereği tamamen ortaya çıkar. Küçük gruplarda, doğrudan fiziksel gücün sınırlarına daha çabuk ulaşılır. Norm koymada, aktörlerin ya da grupların fonksiyonları yerine getirmedeki uyumlarının varlığı kesindir. Bu olmaksızın hiçbir davranış ilişkisi sürdürülemez.

Öncelikle, normların, alışkanlıkların, eğilimlerin oluşumunu, geçmişteki gibi aynı şekilde yapılan davranışların etkilediği kabul edilmektedir. Güç, fonksiyon devri ya da karşılık şeklinde zararın verilmesi anlamında gereksiz olacaktır. Bunlar arka plandaki nedenlere girer. Sadece, özellikle tipik hareket ya da yüzeysel olmayan uzaklaşma hallerinde kullanılırlar. Sonra gücün yitirilmesi, normun sonunu getirir.

Fonksiyon yeteneği ile norma koyma gücünün ilişkisi, sadece normların yenisinden oluşturulması, istikrarı ve eskiyen normların birlikte ihlali temelinde değil, aksine norm değişimi temelindedir de. Eski normların korunmasında yeni, somut eşitsizlikler olduğunda, eğer yeni iş araçlarının keşfi, çalışma süreci için yeni enerji kaynaklarının öğrenilmesi, yeni güvenlik sistemleri (silahlar, koruma sistemleri), yeni düşünceler, akımlar, duygular (örneğin "kurtuluşçuluk", "katımlılık" akımları), yeni eğitim ve öğretim teknikleri gerçekleşirse, o zaman bu araçlara sahip olan aktör ve gruplar bir gün ortaya çıkar ve yeni normlar talep ederler. İstediklerini yaptırabilirler; taleplerin karşılandığı yaşam durumunu iyileştirebilirler.

*Claessens*, örneğin Avrupa'nın büyük devrimlerinde şimdiye değin oluşan orta sınıfların, vatandaşlık imtiyazlarından önce henüz, başarılı davranışa yönelik daha fazla olanak anlamında güçlü olmaktan uzak olduğunu göstermiştir. (Class 1968, b, s. 132). Normatif yapının değişimini intaç etmiştir.

Fonksiyon hazırlanmasının kurallaştırılması, aktarılan fonksiyon sonuçlarındaki yeterli sayıdaki problemle çatışır. Fonksiyon iktidarı, tüm davranış ilişkilerinde katılanlara yarar sağlamakta yetersizse, sadece diğerlerini belirli bir davranışa yöneltten azınlık ödüllendirilebilir. Diğerlerinin kontrolü fonksiyonun devriyle artık mümkün değilse, sonuca ulaşmada en iyi ikinci araca el atılır: zarar verme iktidarı. Araçlar toplumda eşit olarak dağıtılmazsa ve azınlık kendi ihtiyacından daha çoğunda tasarruf ederse, bazıları, eşit bir bölüşümde herkes için yeterli olmayan aldığı alır ve bundan birçok kişi zarar görür. Sonuçta güç sahipleri ve güce tabi olanlar yanında üçüncü bir gücün oluştuğunu görürüz: gücü, egemenliği güvenceye alan gruplar/organizasyonlar.

### 7- Norm Koymanın Kurallaştırılması ve Gücün Tepkisi

Sosyal davranışların dikkat edilmeyen etkileri tanındığında, gelecekte istenen sonuçlara neden olacaktır. Daha sonra içine etkinin katıldığı davranış aşaması diğerleri tarafından bilinçli olarak ayırdedilir. Somut olarak burada, düşüncelerin hüküm karakterinde oluşum aşamasının gerçekleşmesinin saptanması, önceki davranıştan ayrılır. Bu safha, gelenek ve emir, hukuk ve kanun gibi belirli norm çeşitleri için kural koymaya yönelttiği özel bir süreç olarak düzenlenmiştir. Süreç,

hüküm koyma şekli kendiliğinden emredildiğinde, normatif kurallara bağlı norm koyma gerçekleştiğinden istikrardır. (Karş. Luhmann 1972)

Önce, güç sahibi aktörler ve gruplar bu özel davranış ilişkisine hükmetmeyi denerler ya da kendi elemanlarıyla temsil edilmeyi denerler. Aynı zamanda elemanları, diğerler için ulaşılmaz kılınır. Böylece, tarım toplumlarında egemenler normları koydular ya da bu hakkı çok az sayıdaki diğerlerine bölüşürdüler. İlk kez, sanayi toplumlarında çoğu gruplar norm oluşum sürecine, parlamentoda dolaylı olarak katıldılar.

Norm koyma ilişkisinin oluşumunun, bu kurum üyelerinin bütünüyle güç sahiplerinden meydana gelmediği takdirde bir manâğı vardır. Hiçbir davranış ilişkisi sadece yabancı iradeyle yürütülemez. İlişkinin üyeleri, norm taleplerini değiştirirler. Bu bağımsız olma eğilimi, sosyal grupların norm talepleriyle konulan kurallar arasında problemleri bir bağ yaratır. Parlamentelerin şimdiki ilişkilerinde özel bir ilgisi saptandığında, iradesinin olabildiğince tam ve detaylı ortaya çıkması istenir. (Karş. Mayntz 1979, s. 65) Böylelikle, davranış ilişkilerinin belirsiz ve henüz kabul edilen yapılarını kuran ve norma tabi olanların onayını sürekli daha az bulan normlar, yasalar meydana gelir.

Şüphesiz güç temeline tepkiler oluşur, bu güce tabi olanlar tarafından güç tehdidinin yeniden üretilmesi anlamına gelir. Güce tabi olanlar için daha uzun yaşamak önemli bir amaç olduğu sürece, bu genellikle bir problem değildir. Bu gün ise bu, norm oluşumuna eşit katılım talebi savunulduğunda ortaya çıkan bir problemdir. Bu talep önce herkes için eşit oy hakkı ile kabul edildi. Parlamento-

nun normu yalnız koymadığı, bir kısmının iç lobicilikten yoğun olarak etkilendiği görüldükten sonra, bu hak yeterli olmamıştır. Daha sonra ya bu tür derneklerin kontrolü (Dernekler Kanunu) ya da henüz eşit katılımı bulamayanların kendi organizasyonları oluşmuştur.

#### 8- Kurallaşma Eğilimleri

İlk toplum şekillerinden tarım toplumuna kadar süren gelişimde, iş ve yaşam araçlarının, silahların, düşünce akımlarının, dinlerin, eğitim ve öğretim yetkilerinin üretimi arttı. Fakat bunlar toplumların tüm üyeleri için yeterli olmadı. (Karş. Lenski 1973, özellikle s. 374 ve orada işaret edilen literatür). İş yeteneğinin artırılması çoğu kez, kontrol aracının üyeliği için işin kabulünün artırılması ve bununla beraber güç ve egemenliğe tabi olanların zararlarının artmasını sağlamaktadır. Normun içeriği bu gelişim süresince aşağı sınıfların artmasıyla yükümlülüğü artıran, yüksek statüli üyelerin artmasıyla da azaltan normları karakterize eder. Bu gelişme tarım toplumlarında en yüksek noktayı bulur.

Sanayi toplumunun oluşmasıyla bu gelişmenin tersine döndüğüne dikkat edilmelidir. Muazzam gelişme sırasıyla, bundan kaynaklanan iş yeteneğinin artması ve egemen olanın dağıtılan kitleye eklenmesi karşısında, verimli yapılmasını sağlayan mekanizmanın baş göstermesiyle, işin, güç ve egemenliğe tabi olanlara devriyle daha çok kurallaşma gerçekleştirilmiştir.

İşin kabulü ve yükümlülük birbirine katılmaz. Zor, tehlikeli, anlamlı davranışlar özellikle ödüllendirilebilirler. Bu normların irtikap temelinde nişin, daha

fazla yükümlülükle bağlı kalmadığının, tespit edilen kurallaşma eğiliminin nişin uzatılmadığının daha ayrıntılı açıklaması yapılmalıdır.

Yaşam koşullarının işin alınmasıyla iyileştirilmesi, güç ve egemenliğe tabi olanların çatışma ehliyetinin oluşmasıyla gerçekleşir. Önceden oluşan daha çok yaşam korkusunun yerine, şimdi kişisel kazançlar temelinde davranış imkanları meydana çıkmaktadır. Bununla ya güç farklılıkları azalacak ya da her şeyden önce güç ve egemenliğe tabi olanların normu kabulünü, sonucu onayını sorunlu yapacak ve normda uzlaşma sürecine katacaktır. Normda anlaşma söz konusuysa, normun içeriği de değişir. Hakları tecavüze uğrayanlar bakımından yardımcı yükümlülüğü azaltan normlar da söz konusudur; temel haklar, insan ve vatandaş hakları, bunlardan da özgürlük, özel mülkiyet, güvenlik, direnme, din ve vicdan özgürlüğü oluşur. R. Mayntz bugünün ilişkileri için rastlantısal olmayan çoğu toplumsal kesimlerde genişletilen ya bir kullanma görevi ya da itiraz hakkı olarak geçerli olan birlikte oy kullanma hakkının varlığına dikkat çekmişti. "Kanunkoyucu tarafından burada sonucu onaylamanın, birlikte konuşma olanağına bağlandığı ve öncekinden daha kolay bir fiili durum yaratıldı." (s. 75)

Güce tepki gibi temel haklar ve buna bağlı eşitlik hükümleri gibi yükümlülüğü azaltan normların oluşumu aynı sonuca sahiptir; bu sonuç norm konulmasında eşit olma talebinde bulunulması ve kabul edilmesidir. Norm konulması ilişkisinin bu üyeleri sonradan, daha güçlü yükümlülük azaltan normların oluşmasına taraf olmuşlardır.

#### 9- Sanayi Toplumlarında Kural Koyma Gücü

Güçlü ve egemen grupların iş gücündeki çıkış noktası bugünkü toplumun analizinde denenmiştir. Fraenkel'in (1964) çoğulculuk teorisinden farklı olarak siyasal iradenin oluşumuna katılan dernekler güç ve etkileriyle norm oluşumunda fark edilir. Burada *Offe* ve *Jaegg*'nin tezlerindeki çıkış noktasıyla karşılaşılır; ekonomik birlikler siyasal partilerden, siyasal partiler kiliselerden, kiliseler boş zamanı değerlendirme derneklerinden, bunlar da tüm genel çıkarı temsil eden birliklerden önce yasamayı etkiler. Çoğulculuk eleştirisinde bu etkileme farklılığı, yalnızca zarar verme yeteneğiyle neden olunan değişim ilişkilerinde açıklanmaktadır. *Offe*'nin tezinden açıkça ortaya çıkan, çatışma ehliyetine sadece fonksiyonda bulunan ve karşı fonksiyonu kabul eden olarak tanımlanan ve lokavt, grev, seçim hakkından mahrum bırakmada olduğu gibi fonksiyonlarından vazgeçebilen birlikler sahiptir. *Offe*, şantaj ve zorlama ile oluşan değişim ilişkilerinden, yasamayı etkilemenin derecelendirilmesini çıkarmaktadır.

Burada önerilen çıkış noktasının, fonksiyon ya da zarar verme yeteneğinde, yukarıda oluşan değişim ilişkilerinin yerine kullanılması kanaatimce daha çok açıklama gücüne sahiptir. Örneğin; Almanya'da değişik davranış alanlarında, geleneksel norm mevcudiyetinin tazmini, diğer zıt norm taleplerine rağmen bu temele indirgenmektedir. Eski ekonomik elitler, kaybedilen savaştan sonra, üretim tesislerinde hak sahibi olarak, öncelikle somut olarak avantajlı durumdaydılar. Yıkım üzerine onlara, sosyal pazar ekonomisi ile teklif edilen şansların farkına vardılar ve kılığın ortadan kaldırıldığı ve ge-

çimin sağlandığı davranış ilişkilerini harekete geçirdiler. Bu başarı, daha sonra, bu ekonomik organizasyona ilkesel onayın açıklandığı büyük çoğunluğun seçim davranışını ortaya çıkardı (karş. *Schaefers* 1979, s. 40). Benzer şekilde bürokrasi ve daha sonra ordu başarılı olabildi.

Fonksiyon ya da zarar yeteneğinin tek bir etki alanında nasıl ismarlandığının sürekli yeniden araştırılması zorunludur. Aktörler için önemli olan kültürel yorum metodu, değer değişimlerini, kural koyuculuğu, ekonomik ve siyasi alandaki egemenlik payları değişebilen gruplardan, organizasyon ve birliklerden daha güçlü etkiler. Hırsızlık yaşayışının gelişimi incelendiğinde görürüz ki, sosyal kontrol organizasyonlarının ceza hukukunun yumaşmasında çıkarı varken, ekonomik alanın elitleri çıkarlarını ceza hukukunun sertleşmesinde ifade ederler. Her iki grubun bu alanda hukukun konulmasında yalnızca dolaylı, basit bir etkisi vardır. En azından 60'lı 70'li yıllarda, Almanya'da ilk sırada, değer konumlarının taşıyıcıları başarılı oldular. (*Haferkamp* 1980 a)

### 10 - Pahalılaştırma Sonucu Eğilimleri

Kurallaştırmanın artan masrafları belki, bugün normların yerine daha çok davranışların sevk ve idaresinde diğer araçları geçirmektedir. Bunlar ilkin iş programları ve dış koşulların şekillendirdiği diğer dolaylı davranış kurallaştırmalarıdır. Yarar sağlaması norma uygunluğa bağlı olmayan aksine çeşitli davranışların seçiminin aktörlere bırakıldığı doğrudan iş ve teşvik programları, şayet sadece belirli davranış sonuçlarsa ve buna uyulursa artan bir değer kazanır. Böylece, daha önceleri fakir ebeveyn karşı fakirlik ve sosyal yardım kanunlarında göreceli sert geçim yü-

kümlülükleri tanımlanmıştır. Yeni kanunlar, bu hakları sürekli azaltmaktadır. Somut olarak daha iyi sonuçların alındığı davranış alanları vardır ve hangi davranışlarla bu sonucu ulaşılabileceği davranışta bulunanın kararına bırakılmıştır. Buna göre; örneğin bir sanayi işletmesinde yeni davranış keşfetüklerinde ödüllendirilirler. İş alanlarının belirli sayıda iş görme ve üretim ile bağlı üretim programlarının yürütülmesi vaatleri için sıkça sübvansiyonlar verilir. Amacın gerçekleşmesine yönelik davranış şekillenmeleri, vaatler yoğun olarak ihlal edilirse, kontrol edilemez ve işin uygulanmasının (burada sübvansiyonlar) kontrolü kendiliğinden yapılır.

İkinci olarak, normatif yönetilmeyen davranış modelleri, sadece davranışların belirli çevre şekillenmelerine uyması gereken yerlerde göz önünde bulundurulur. Örneğin; önceleri cadde kenarlarında en yüksek hızı gösteren, geçişi yasaklayan, oynayan çocuklara dikkat çeken panolar dururdu. Oralara bugün oturanlar tarafından çok büyük çiçek tartıları konulmaktadır ve caddenin bu durumu sürücülerini belirli kullanma şekillerine zorunlu kılar: yavaş, tek hatlı, sollamadan. Dükkan hırsızlığına karşı malların korunmasındaki en yeni metodlar aynen uygulanabilmelidir. Burada, durumu normlarla düzeltmekten ümit kesilir, aksine sürekli sapmalara bıkkınlık, objektif belli davranışları sağlayan durumlar doğurur.

Bu davranışların sosyal olması doğaldır. Her aktör, vergide indirim, mucide ödül, sübvansiyon ya da cadde çiçek tartıları, sinyal çözen metal etiketlerin olmasını beklemektedir. Böylece, yorumlamalar, açıklama örnekleri, bilgilerin kullanılması göz önündedir, fakat normlar değil. Bu, yarara yönelik ya da teknik sosyal

davranışları sonuçlar. Daha sonra norm koyma anlamını yitirir.

Aynı zamanda, diğer taraftan sosyal ilişkilerin artan şekilde hukuksallaşmasından söz edildiği düşünülürse, bu tezin etkileri yadırgatıcıdır. Bununla beraber dikkat edilirse, hukuksallaştırma ve kurallaştırma birbirinden farklıdır. Eskiden ahlaka, düzene devredilen kurallar, bugün, hukuksallaştırma fiilen artıp kurallaştırmanın azalmasına rağmen, hukuk olabilir.

Davranışların sevk ve idaresindeki çıkarların önemli ölçüde artmasına rağmen, kurallaştırmanın, hukuksallaştırma gibi göreceli olarak azalması umulmaktadır. Diğer tez, bu amacın iş ve teşvik programı ya da davranışın emredilmesi araçlarıyla izlenilmesidir. Davranışların sosyal olmadığı, sosyolojik olarak çözümlenemeyeceği ifadesi tezle karıştırılmamalıdır. Tam tersi; bu davranışlar da geçmişteki davranışlardan oluşan durum tanımları, yorumlar tarafından yürütülür. O bakımdan, davranışlar doğal bir akışır.

### LİTERATÜR

Berge Peter L./Thomas Luckmann: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Frankfurt am Main 1969.

Cicourel, Aaron: Basisregeln und normative Regeln im Prozess des Aushandelns von Status und Rolle. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen, *Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit*. 2 Bände. Reinbek bei Hamburg 1973.

Claessens, Dieter: *Instinkt, Psyche, Geltung. Bestimmungsfaktoren menschlichen Verhaltens*, Köln und Opladen 1968a.

: *Rolle und Macht*, München 1968b.

Durkheim, Emile: *Regeln der soziologischen Methode*, Neuwied und Berlin 1965.

Fraenkel, Ernst: *Deutschland und die westlichen Demokratien*, Stuttgart 1964.

Haferkamp, Hans: *Herrschaft und Strafrecht*, Opladen 1980a.

: *Normbildung und Gesetzgebung im Theorienvergleich* KZfSS, Bd. 32, 1980b, Heft 2.

Jaeggi, Urs: *Kapital und Arbeit in der Bundesrepublik*, Frankfurt 1973.

König, Rene: Soziale Normen. In: W. Bernsdorf, *Wörterbuch der Soziologie*, Stuttgart 1969.

Lenski, Gerhard: *Macht und Privileg*, Frankfurt 1973.

Lindenberg, Siegwart: *Solidaritätsnormen und soziale Struktur*, Manuskript, Groningen 1979.

Luhman, Niklas: *Rechtssoziologie*, 2 Bd., Reinbek bei Hamburg 1972.

Mayntz, Renate: Regulative Politik in der Krise? In: J. Matthes, *Sozialer Wandel in Westeuropa*. Verhandlungen des 19. Deutschen Soziologentages, Frankfurt 1979, s. 55-81.

Münch, Richard: Talcott Parsons und die Theorie des Handelns I: Die Konstitution des Kantianischen Kerns, SW, Jg. 30, 1979, s. 385-409.

: Über Parsons zu Weber: Von der Theorie der Rationalisierung zur Theorie der Interpenetration, ZfS, Jg. 9, 1980, s. 18-53.

Offe, Claus: Politische Herrschaft und Klassenstrukturen. In: G. Kress und D. Senghaas, *Politikwissenschaften*, Frankfurt 1972, s. 135-164.

Schaefers, Bernhard: *Sozialstruktur und Wandel der Bundesrepublik Deutschland*, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage, Stuttgart 1979.

Vanberg, Viktor: Kollektive Güter und kollektives Handeln, KZfSS, 30. Jg., 1978, s. 652-679.

Zimmermann, Don H.: Normen im Alltag. In: K. Hammerich und M. Klein, *Materialien zur Soziologie des Alltags*, Sonderheft 20 der KZfSS, 1978, s. 86-99.